

**РОЗДУМИ НАД МАКРОТЕКСТОМ
ВАСИЛЯ СТУСА «ПОСОЛОВІВ ОД СПІВУ САД...»:
ОБ'ЄКТИВНО ПРО СУБ'ЄКТИВНЕ**

Лінгвістика тексту попри свою наукову молодість і, напевне, з огляду на незаскорузлість текстової теорії відносно легко вступила в інтеграційний стан свого розвитку. Нині текст мовознавці схильні розглядати насамперед як комунікативну систему, детерміновану такими складовими: особистість автора (адресанта) у сукупності його психологічних, ментальних, соціокультурних, етнічних та інших властивостей; читач-інтерпретатор (адресант), його рівень сприймання; екстралінгвістичний фон. Запровадження антропоцентричного підходу засвідчує, що «лінгвістика тексту переходить свої традиційні межі і перетворюється з доцентрової на відцентрову, спрямовану на поєднання з іншими галузями мовознавства» [Селіванова 2004: 106-107].

Спрямованість лінгвістики тексту на сучасну теорію комунікації сприяє розв'язанню малодосліджених і водночас актуальних питань, зокрема щодо умов адекватності сприймання тексту, ефективності текстової комунікації, типології інтерактивності автора та читача в аспекті синхронії та діахронії.

Свого часу ми вже робили спроби лінгвістичного аналізу тексту, спрямованого на виховання культури прочитання, див., зокрема, статті «Поезія Василя Стуса «Горить сосна...» «під лінгвістичним мікроскопом» [Малюга 2002] та «Лабораторний процес пізнання втраченого «Віднайденого раю» Уласа Самчука» [Малюга 2003]. У своїх спостереженнях ми зосередили увагу на поєднанні текстових елементів і поясненні специфіки їх функціонування закономірностями мови, що, як нам видається, забезпечило об'єктивність дослідницьких висновків.

З метою проведення неупередженого аналізу у своєму дослідженні виходимо з того, що текст є «продуктом,

породженим мовною особистістю й адресованим мовній особистості» [Тураєва 1994: 106]. Зауважимо, що вживання узагальнено-зневизначеного поняття «продукт», з одного боку, жодним чином не позбавляє текст твірного начала, а з іншого - не передбачає банального розтину цілісної континуумної одиниці патологоанатомом від лінгвістики. Отже, об'єктивно про суб'єктивне.

Нашу дослідницьку увагу привернули дві поезії Василя Стуса, що починаються однаковими рядками «Посоловів од співу сад...». У збірці «Палімпсест» [Стус 2003: 199-200] вони розміщені на сусідніх сторінках, позначених літерами А і Б. Наводимо тексти, що стали об'єктом нашого аналізу (авторську пунктуацію збережено):

А.

Посоловів од співу сад, од солов'їв і од насад. І од самотньої свічі, і од жалких зірок вночі. У небі місяць горючий скидається, як пульс живий. Ущухлим світлом сяють вишині опонічні. Допіру лив високий дощ. І всі невішні мої передуми будив. Я двері прочинив з веранди, де кострубатий вертоград собі не в силі дати лад пильнує перший сон троянди. Свіча атріпотіла - й світло, мов голуба, пустила в лет, і віри твої вирвався без титла, і дух твої вирвався з тенет, бо надто кругле небо краю, і кругла саду ліпота, бо мати дивиться свята. Я в ній - смеркаю і світаю.

Б.

Посоловів од співу сад од солов'їв і од насад і од самотньої свічі і од тяжких зірок вночі а ген за плотом висне дим протятий місяцем рудим І світло випурхнуло птахом і розплатало два крила над віковим страпатим страхом жайкаго як голки зела Постань і ти на два світання на два сполохані вогні аби отут на однині пізнати тьми розкошування і світло як вода з криниці на віти порснуло пружкі де як видіння полохкі стрибали золоті жар-птиці Диміли ружкі. З того раю радів я згублений в світах що тут по звомплених зірках - сам і смеркаю і світаю.

Нам видається, що ці вірші не можна розглядати як диптих. Наведені поезії становлять макротекст, що за визначенням є лексико-тематичною мережею тексту, у межах якої розгортається певна тема (топiк) на основі ключових слів [Селіванова 2004: 118].

Цей макротекст містить лексико-семантичне (ЛС) поле світла, стрижневими лексемами якого є одиниці тематичної групи «джерела світла», зокрема *свіча, зірка, місяць, світло*. Компонентами названого поля є також дієслова із значенням стану *смеркаю, світаю*, ужиті в оказіональній граматичній формі. У вірші А представлена ще одна одиниця ЛС поля світла - лексема *сяють*, у вірші Б їх кілька - *вогні, тьма, світання*.

У вірші А джерелом метафоризованої дії є свіча (*затріпотіла*) і місяць (*скидається*), у вірші Б дієвістю наділене власне світло, так би мовити продукт (*випурхнуло, порснуло*), до того ж суфікс -ну- вносить відтінок значення раптовості дії.

Простежимо валентні особливості ужитих ключових лексем в обох варіантах:

А		Б
<i>Жалкі</i>	<i>Зірки</i>	<i>Тяжкі; звомплені</i>
<i>горо вий; скидається, як пульс живий</i>	<i>Місяць</i>	<i>Рудий</i>
<i>Ущухле</i>	<i>Світло</i>	<i>випурхнуло птахом і розплатало два крила; як вода з криниці порс- нуло</i>
<i>самотня; затріпотіла - й світло, мов голуба, пустила в лет</i>	<i>Свіча</i>	<i>самотня</i>
<i>[у матері святій]</i>	<i>смеркаю і сві- таю</i>	<i>Сам</i>

Лише слово *свіча* в обох випадках означуване однаковим епітетом *самотня*.

Що стосується художніх творів у цілому, то, безперечно, «.. існує ціла категорія текстів, незвичних за формою, коли **ЯК**

сказати є важливішим за **ЩО** сказати» [Арешенков 2007: 9]. Саме до таких належить аналізований макротекст «Посоловів од співу сад...» В. Стуса.

Як відомо, конструкції з непередбачуваною лексичною сполучуваністю здатні передавати інформацію значно щільніше, ніж конструкції із звичними зв'язками між своїми складовими. Наприклад, у вірші А слова **сад**, **вертоград** (книжн., заст. **сад**), **дощ**, **ліпота** (поет, **краса**) виявляють незвичну сполучуваність, проте таке поєднання є контекстуально й логічно вмотивованим: **посоловіє сад** (**посоловіти** док. до **соловіти**)

1. Ставати невиразним, тьмяніти (про очі, погляд). 2. Ставати в'ялим, сонним (від втоми, сп'яніння і т. ін.) [ВТС 2003: 1159]); **високий дощ** (високий 1. Який має велику відстань знизу вгору; прот. низький. // Який має висоту, більшу від звичайної, середньої. // Який має рівень, більший від звичайного.
2. Який знаходиться на далекій або значній віддалі від землі, від якої-небудь поверхні. // Який міститься на великій висоті.
3. Дуже великий, значно більший від звичайного кількістю, інтенсивністю і т. ін. 4. Дуже добрий, відмінний, розвинений. // Надзвичайний, винятковий. 5. Небуденний, значніший від звичайного, сповнений глибокого змісту. // Спрямований на здійснення благородної мети. // Піднесений, урочистий.
6. Важливий за своїм значенням; видатний, почесний. // Який обіймає відповідальну державну посаду, має широкі повноваження. 7. Урочисто-піднесений, вишуканий (про стиль, слова, мову). 8. Тонкий, пронизливий (про звук, голос і т. ін.).
9. заст. Пов'язаний з владою монарха. // Знатний, аристократичний [ВТС 2003: 112]); **кострубатий вертоград** (1. Який має нерівну поверхню; шорсткий. // Нерівний, покручений. 2. перен. Невправний, незграбний, неадаптивний (про стиль, мову й т. ін.). 3. Кошлатий, розкуйовджений, најнений (про волосся, брови тощо) [ВТС: 458]); **кругла ліпота** (1. Який має форму круга, кулі, циліндра тощо або формою нагадує їх; округлий. // Гладкий, опасистий. 2. перен., розм.. Те саме, що цілковитий; повний. 3. розм. Те саме, що весь 1; цілий (про відрізок часу).

4. розм. Який не має одиниць, дробових чисел; рівний, заокруглений, цілий (про число, рахунок і т. ін.) [ВТС: 468]. У вірші Б, крім виразу *посоловів сад*, незвичною сполучуваністю позначені конструкції *тяжкі зірки, звомплені зірки, страпатий страх, сполохані вогні* (див. значення лексем *тяжкий* [ВТС: 1280], *звомпити* [ВТС: 355], *страп'я* [ВТС: 1202], *сполоханий* [ВТС: 1177]).

В. Стус в одній площині зіставляє слова з глибокою звуковою подібністю псевдокореня, зокрема *посоловів од солов'їв, страпатий страх*. Близькість фонетичних обрисів зумовлює співвіднесення слів як смислових одиниць і виникнення між ними спроектованих автором семантичних зв'язків. Паронімічна атракція актуалізує звукові комплекси в їх проекції на змістовий план висловлювання. Семантичне зближення в контексті слів, позбавлених об'єктивної генетичної та словотвірної спорідненості, як бачимо, є ефективним засобом емоційно-смислового насичення змісту.

Стусові мовні експерименти, гра в порушення семантичних і прагматичних канонів, маніпуляція семантикою і валентністю використовуваних одиниць, оригінальність і сміливість у доборі засобів додають яскравості народженим образам, сприяють реалізації авторського задуму в цілому.

На нашу думку, не потребує доведення теза, що «у мовленні художньому метою автора є не стільки однозначність, скільки оригінальність висловлення, яка досягається передовсім образним вживанням слів» [Арешенков 2007: 12]. Для досягнення авторської оригінальності, що, однак, не є самоціллю, В. Стус активно послуговується одиницями, сфера вживання яких обмежується географічними, соціальними або часовими параметрами. Так, вірш А містить книжний архаїзм *вертоград* (сад), індивідуально-авторські неологізми *опонічний* (від *опівночі*) та *передума* (від *передумувати* 1. Думати, роздумувати про все, багато чого-небудь або про всіх, багатьох; обдумувати все чи багато чогось. 2. Думати, роздумувати про кого-, що-небудь знову, багато разів [ВТС 2003: 725]), слово розмовного

надсада, рідковживані слова *жалкий* (у значенні те саме, що *жалісний*), *горовий* (те саме, що *гірський*), поетизм *ліпота*.

З перерахованих маркованих одиниць поезії А у вірші Б повторюється лише *надсада*, проте постають нові стилістичні засоби, зокрема, діалектизми *страпатий* (від діал. *страп 'я* - дрантя, лахміття), *звомлений* (від *звомнити* - втратити самовладання, розгубитися), *ружі* (троянди), рідковживані слова *розплатати* (у значенні *розпластувати*), *полохкий* (те саме, що *полохливий*), застарілий поетизм *зело* (у значенні *зелень*). Використане у вірші Б слово *жаний* (*жалкий* 1. Який жалить, завдає болю; пекучий. 2. перен. Дошкульний. 3. рідко. Те саме, що *жалісний* 1. (Який виражає безпорадність, біль, слабкість, муку. // Сповнений суму; сумовитий, журливий) [ВТС: 272]), на противагу його використанню у вірші А (*жати зірки*), не є стилістичним засобом, оскільки у виразі *жалкого як голки зела* має значення 'який жалить, завдає болю, пекучий'.

Зіставивши аналізовані тексти, неважко помітити, що, крім спільних стилістичних засобів, таких, як застарілі, розмовні, рідковживані й поетичні слова, вірш А містить індивідуально-авторські неологізми (2), натомість у вірші Б представлені діалектизми (3).

У вірші Б чітко простежується зіставлення понять самотній / не самотній. У передмові до «Палімпсеста» І. Дзюба зауважив: «Звичайно тема самоти впливає з природного для розвиненого людського духу відчуття своєї осібності, нездоланності іманентних духовних бар'єрів і труднощів соціальної самореалізації. [...] У Стуса самота посилена очужінням України, запереченням її в її тодішньому стані» [Стус 2003: 21].

Душевне сирітство В. Стуса виплескується у виразах *самотня свіча, на однині* (у значенні *на самоті*) *пізнати, сам і смеркаю і світаю*. На противагу цьому постає тричі повторюване число два: *два крила, два світання, два вогні*. Звертає на себе увагу, з одного боку, промовисте використання терміна *однина*, що має чітку дефініцію (граматична форма числа, співвідносна з множиною, яка вживається тоді, коли мова йде

про один предмет [ВТС: 660]), а з іншого - свідоме ненормативне поєднання кількісного числівника з назвами, що не піддаються лічбі. Це підкреслює неможливість бути не самому, удвох, у парі.

Як нам видається, рядки «*З того раю радів я згублений в світах...*» містять алюзію на Шевченків вірш «*Якби ви знали, паничі...*»! «*В тім гаю, / У тій хатині, у раю, / Я бачив пекло... Там неволя, / Робота тяжкая, ніколи / І помолитись не дають*». Цей художньо-стилістичний прийом, в основі якого лежить відсилання до певного літературного твору, розрахований на ерудицію і співтворчість читача.

Отже, світ художнього тексту є складним мозаїчним утворенням, який інтегрує множину різних підсвітів, що існують в ньому не статично, а динамічно. Дослідження особливостей функціонування мовних засобів у художньому тексті й особливостей стилістичної майстерності письменника не можливе без урахування семантичної місткості екстралінгвістичних факторів. Аналіз власне мовних фактів, зорієнтований на органічне поєднання з дослідженням закономірностей вираження ідейно-образного змісту твору, підносить інтерпретацію на якісно новий ступінь, коли зводяться до мінімуму інтуїція і суб'єктивізм.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Арешенков 2007 - Арешенков Ю. Лінгвістичний аналіз художнього тексту: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. - Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007. - 178 с.
- ВТС 2003 Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. - 1440 с. Малюга 2002 - Малюга Н. Поезія Василя Стуса «Горить сосна...» «під лінгвістичним мікроскопом» // Мандрівець. - 2002. - № 3. - С. 38-40.
- Малюга 2003 Малюга Н. М. Лабораторний процес пізнання втраченого «Віднайденого раю» Уласа Самчука // Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: 36. наук. праць. - Кривий Ріг: Вид-во Криво-різьк. пед. ун-ту, 2003. - С. 153-158.
- Селіванова 2004 - Селіванова О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). - К: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. - 148 с.
- Стус 2003 - Стус В. Палімпсест: Вибране. К.: Факт, 2003. 432 с.
- Тураєва 1994 Тураєва З. Я. Лингвистика текста и категория модальности // Вопросы языкознания. - 1994. - № 3.